

УДК 342.41; 342.56

DOI: 10.15587/2523-4153.2017.119511

СУД ЯК ФУНДАМЕНТАЛЬНИЙ СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВИЙ ФЕНОМЕН (ЗАРОДЖЕННЯ, ЕВОЛЮЦІЯ, СУЧАСНІСТЬ)

© С. В. Прилуцький

Через призму філософського, антропологічного та історичного аналізу у роботі розкривається соціальний феномен суду. Аналізується концепт взаємодії між державою та судом, як особливою формою суспільних відносин. Виділяються проблемні питання щодо недержавних (громадських) судів, рішення яких визнаються державою та забезпечуються публічним примусом, а також спеціальних державних органів із правом судової юрисдикції, які не входять до судової системи держави. Окремим аспектом дослідження стало питання щодо феномену суду на наднаціональному (міжнародному) рівні

Ключові слова: суд, судова влада, справедливість, совість, суспільство, держава

1. Вступ

Стрімкі процеси зближення й гармонізації до недавня різних правових систем на основі засад верховенства права, а також лібералізації правових порядків на ґрунті ідей природно-правової та соціологічної доктрин права, вносять суттєві корективи щодо розуміння та змісту навіть усталених правових понять, одним із яких є – суд.

Вбачається, що на даний момент назріла низка проблемних питань, які прямо стосуються предмету теорії судової влади, і які не „втискаються” у класичне сприйняття суду, винятково як органу державної влади, окресленого рамками судової системи.

2. Літературний огляд

Пізнання сутності такого складного соціально-правового феномену як *суд*, передусім потребує з'ясування етимології цього терміну. Сучасні філологічні розвідки вказують на те, що слово *суд* зі значенням «орган для розгляду судових справ, судова установа» вживається майже в усіх слов'янських мовах (відсутнє лише в полабській мові). Це слово, безперечно, праслов'янського походження, проте загальноприйнятої етимології воно не має.

Детальний філологічний аналіз властивих слову *суд* значень в різних слов'янських мовах вказує на його первісне значення як «думка (про когось, про щось)». Водночас, цілий ряд префіксальних утворень, однокореневих зі словом *суд*, характеризуються значенням (і лише цим одним значенням), яке виражає процес думання або говоріння (укр. *пересудити* «пусті балачки, поговорі», осуд «осудження, огода», розсуд «рішення, висновок; розмірковування, роздум; розум; суд», рос. *обсудить* «обміркувати; обговорити», *рассудить* «обміркувати; розміркувати; вирішити» та ін.), а тому є припустимим, що первісним значенням слова *суд* було «обговорення, висловлення думки (про когось)». Також, в цілому ряді індоєвропейських мов значення «суд (судова влада, судовий процес, судове засідання, судове рішення)» у відповідному слові (різному в різних мовах) розвинулося зі значення «судження, думка, погляд» [1].

Свого часу О. Ф. Кістяківський зазначив, що слово *суд*, *судження*, у філософському сенсі, означає розумовий процес, завдяки якому людина з'єднує дві

ідеї для того, щоб одержати із такого співставлення відповідний висновок.

В сенсі кримінально-юридичному це слово вживається для вираження подібної розумової операції, шляхом якої застосовується загальна ідея про злочин та покарання до конкретного факту, та здійснюється у вигляді висновку шляхом твердження чи заперечення вини особи та співвідносного їй покарання. Суд у цьому смислі є видом суду у першому чи родовому сенсі.

Крім згаданих смислів слово *суд* часто вживається для вираження сукупності матеріальних умов, які служать знаряддям для згаданої розумової операції і які необхідні, щоб висновок відповідав істині. Суд у останньому значенні, як сукупність матеріальних умов, є суб'єктом, який має своїм предметом чи об'єктом суд у першому сенсі, суто інтелектуальному. Суд, що розглядається із зовні чи з боку матеріальних умов, не має підстав свого існування в самому собі, а тільки у своєму предметі чи об'єкті, оскільки зовнішні умови кримінального суду не мають іншої причини існування, як тільки для того, щоб здійснювати інтелектуальний процес суду, відповідно до істини. В об'єктивному сенсі, тобто в смислі інтелектуального процесу, суд підкоряється правилам логіки, яка у спеціальному сенсі називається юридичною логікою [2].

З позиції сучасної філософії, *судити* або ж висловлювати судження – означає підбивати певний підсумок; ця перша мета нехтує актом судження як юридичним чинником, тобто заперечує його здатність виступати в ролі судді, залишаючи в межах нетехнічного, неюридичного розуміння. У повсякденному сенсі термін «судити» Поль Рікер пропонує класифікувати відповідно до «порядку зростаючої напруги» і зазначає, що у «слабкому» сенсі «судити» – означає висловлювати думку; ця думка висловлюється із приводу чогось. У другому, «сильнішому», сенсі «судити» – означає оцінювати; таким чином, додається ієрархічний елемент, який виражає преференцію, поцінування, апробацію. Третій ступінь посилення значення відображає зустріч між суб'єктивним і об'єктивним полюсами судження; об'єктивний полюс: хтось вважає певне висловлювання істинним, добрим, справедливим, законним; суб'єктивний полюс: він погоджується з ним. Насамкінець, на глибо-

шому рівні, судження виступає як наслідок поєднання розуміння й волі: при цьому розуміння визначає, що є істинним, а що – хибним, а воля – приймає рішення [3, 4].

Таким чином, Поль Рікер вважає, що «най-сильніше» значення слова «судити» – це не лише мати думку, вважати щось істинним, а й, у кінцевому підсумку, обирати позицію. Саме це повсякденне значення він взяв за основу аналізу юридичної доцільності акта судження [5].

Тим самим категорію «суд» передусім варто розглядати як природну здатність людини до критичного мислення у формі суб'єктивного судження [6].

Щодо діалектичного змісту, який несе в собі поняття «суд», варто спинитись на наступному. Людина, будучи створінням розумним, що значною мірою відбилося на її егоцентризмі та сваволі – водночас є істотою соціальною. Як зазначив свого часу видатний французький мислитель Д. Дідро, «...люди створені, щоб жити в суспільстві. Якби Бог хотів, щоб кожна людина жила самотньо, окремо від інших людей, то Він наділив би її властивостями, необхідними і достатніми для відлюдницького життя. Проте Він відхилив це, напевно, тому, що бажав, щоб серед людей утворювались тісні союзи. Безперечним доказом такої волі Творця є більшість здібностей людини, а також її слабкість і потреби. Дійсно, природа і організація людини така, що поза суспільством вона не змогла б ані зберегти своє життя, ані розвинути і вдосконалити свої здібності й таланти, ані досягнути справжнього щастя...

Об'єднуючись з собою подібними, людина отримала ті сили, яких їй бракувало, коли вона була самотньою. В нагороду природа дала людині дві властивості, що надають їй перевагу над іншими тваринами – інтелект і соціальність; завдяки їм той, хто поодинокі не міг нікому протистояти, стає всім» [7].

Проте, крім сили, здобутої шляхом суспільного єднання, негативним супутником людей стало взаємне протистояння та ворожнеча. У дикому середовищі – конфлікт явище звичайне і, як правило, вирішується за *законом сили*, шляхом грубої боротьби (*війни*), відповідно до принципу: *хто сильніший – той і правий*. Проте така форма суспільних відносин невідворотно ослаблювала, а то й руйнувала і без того нестійкі, але такі важливі й необхідні соціальні зв'язки. Все це спонукало людей до пошуку нових шляхів у подоланні міжособібних конфліктів, шляхів, які б забезпечили суспільну єдність, стабільність, спокій (*мир*). Саме пошук шляхів до порозуміння при вирішенні конфліктів, спонукав людей звернутися до такої форми суспільних відносин як *суд*.

Вбачається, що виникнення суду як самостійної форми людських відносин припадає саме на ранні стадії не тільки людської цивілізації, а й розвитку самої людини як істоти біологічної, розумної та соціальної. Це пов'язано з періодом докласового, родоплемінного устрою людей, коли основні економічні інститути (власність та засоби виробництва) перебували ще в зародковому стані.

Моделюючи, можна висловити одну з багатьох можливих гіпотез про те, як відбувся перший прояв *суду як акту соціальних відносин* в умовах

первіснообщинного суспільного устрою, за якого люди жили, зокрема, із результатів спільної праці (полювання, збирання, скотарства тощо).

Непропорційний (несправедливий) розподіл результатів спільної праці, що провів вождь чи один із найсильніших членів групи, викликав обурення обділеного. Шукаючи підтримку проти несправедливого розподілу, ошуканий, будучи слабшим, міг звернутися за підтримкою до свого одноплемінника. Усвідомлюючи, що на місці скривдженого під час наступного розподілу може опинитися вже він (або, що найбільш вірогідно, він уже був колись на місці такого ж обділеного), одноплемінник погодився й активно виступив на боці слабшого.

Тим самим двоє (група) слабших, сформувавши силову перевагу проти впливу й авторитету сильнішого, уперше домоглися свого первісного *«права»* на справедливий розподіл, змусивши силу сваволі підкоритися зародкам первісної *«моралі»* та *«права»*, усвідомленню первісної *«справедливості»*.

З цього приводу Гуго Гроцій зазначив, що багато з тих хто самі по собі були слабкими, але прагнули уникнути пригноблення з боку сильніших, об'єднувалися між собою для запровадження та дотримання спільними силами правосуддя. Лише об'єднуючись вони стали спроможними протистояти силі більш могутніх за них [8].

У такий спосіб, напевно, метод колективного подолання та підкорення сил природи як основа соціалізації людини було застосовано й до міжособібних відносин, коли право слабшого переважило волю сильнішого.

З плином часу світосприйняття людини ускладнювалось, з'являлися нові емоційно-психологічні установки та сприйняття, зокрема: «Я – і Світ», «Я – і інші Люди», «Я – і мої внутрішні відчуття».

Як стверджує Льюїс Г. Морган, у цивілізованому суспільстві охорону особи та власності взяла на себе держава. Зважаючи до такого способу охорони особистих прав одночасно відбувалося ослаблення сили родових зв'язків. Рід займав те місце, яке згодом зайняла держава, причому він був достатньо численним, щоб його охорона була дієвою. В середовищі його членів родинні зв'язки були сильним елементом взаємної підтримки. Заподіяти образу комунібудь означало нанести образу всьому його роду.

При суперечках та ускладненнях члени роду допомагали один одному. Стародавній звичай кровної помсти, який був поширеним серед різних племен, зародився саме у надрах роду. На ньому лежав обов'язок помститися за вбивство одного зі своїх співчленів. Суди для переслідування злочинців та закони, що запроваджували їх покарання, виникли у родовому суспільстві досить пізно, проте вони виникли ще до встановлення політичного суспільства. З іншого боку, убивство як злочин таке ж древнє, як і людське суспільство, а його покарання у порядку кровної помсти родичами таке ж давнє, як і сам злочин.

Проте обов'язком родів вбивці та убитого було спробувати досягнути примирення, перед тим як вдаватися до крайніх заходів. Збиралася рада членів кожного роду окремо і висувалися пропозиції про споку-

ту вбивства, зазвичай у формі висловлення співчуття та цінних подарунків. Якщо були виправдані чи полегшуючі обставини, справа зазвичай закінчувалася викупом; але якщо родичі убитого залишалися непримиримими, то з членів його роду призначався один чи декілька месників, які повинні були переслідувати злочинця до тих пір поки йому не помстяться. Після цього ніхто із членів роду убитого не мав підстав для претензій. Життя спокотувалось життям, і тим самим вимога справедливості задовольнялася [9].

Водночас, із почуттями обов'язку, честі й гідності у людській свідомості почало формуватися й почуття совісті. *Совість* — це *внутрішній суд людини над самою собою*, коли вона оцінює свої власні дії з тих же позицій, з яких їх судить суспільство. Якщо ці вчинки йдуть урозріз із вимогами суспільства і веліннями обов'язку, соціальна людина відчуває докори сумління, які нерідко є боліснішими, ніж фізичні страждання.

Тим самим внутрішнє відчуття совісті та провини стало важливим емоційно-психологічним зламом свідомості людини, що принципово відрізнило її від інших соціальних видів природи, які жили та й досі живуть колективним способом організації (стадо, зграя, рій, колонія тощо).

Суд став самостійним явищем як колективно-го, так і індивідуального буття людини. При цьому можна говорити про два аспекти суду як соціального явища – зовнішній та внутрішній. Зовнішній прояв суду полягав у тому, що спірне питання між членами суспільства ставало предметом колективного вирішення відповідно до первісних норм та звичаїв колективної моралі. Внутрішній прояв суду полягав у здатності особи відчути провину за свої дії як перед окремими членами громади, так і перед всією громадою – внутрішній суд людини - «суд совісті».

Звертаючись до власного історичного коріння, варто нагадати, що у період формування протодержави, східні слов'яни керувалися передусім моно-норми, які були основним регулятором суспільних відносин у первісну добу. Будучи вже диференційованими на норми релігії, моралі, права, вони все ж залишалися тісно пов'язаними між собою. Цей зв'язок позначився і на уявленні східних слов'ян про світобудову. Згідно з язичницькими віруваннями, Дерево Життя складалося з трьох іпостасей – Прави, Яви і Нави. Права – духовний світ, в якому живуть боги. Права надає всьому гармонію та порядок, тобто закони (правди) [10].

Очевидним є етимологічний зв'язок слів Права, правда, праведний, правий, право, справедливий. Східні слов'яни вважали, що боги встановлюють для людей правила-закони, а хранителями законів були жерці. Ще Аристотель писав про звичай давніх племен агатирсів (мешканців Наддніпрянщини та Південного Бугу) «укладати свої закони у пісні і їх відспівувати, щоби не забувалися. Відспівування відбувалося у час урочистостей, при святинях під проводом жерців, котрі, очевидно, були авторами цих законів» [11]. Відомий сучасний дослідник української міфології В. М. Войтович указує, що в деяких східнослов'янських племенах існувало свято бога

Прави, якого шанували як бога правосуддя. Його уявляли у вигляді мудрого старця у довгій білій одежі з золотим ланцюгом на грудях, та який не залишав безкарним жодного лихого вчинку людини. Права карав і суддів, які приймали несправедливі рішення [10].

Східні слов'яни вважали право божим законом, даним людям. Тож суд розглядався як встановлення або відновлення божественної справедливості (етимологічно слово «правосуддя» пов'язане з «суд Праве», «праведний суд»).

У традиційних суспільствах, яким було і східнослов'янське в язичницькі часи, велика і почесна роль відводилася старійшинам, старим людям. Як і жерці, старійшини могли відправляти правосуддя [12]. У Велесовій Книзі читаємо: «Здавна правимося родами, і староотцове всякого роду йдуть судити родичів біля Перунових дерев» [13].

Суд відбувався у присутності всієї общини і, хоча безпосередніми суддями були старійшини, спільнота брала активну участь у розгляді і вирішенні справи. Общинний суд вважав злочини «змазою ґрунту», тобто вчинками, які бруднять землю. Тож метою покарання було «очистити» спільноту, позбавившись злочинця.

Із розвитком східних слов'ян, ускладненням суспільних відносин, заміною родової общини сусідською, право суду стало належати не тільки старійшинам, а й родоплемінній знаті.

Із подальшою еволюцією східнослов'янського суспільства влада вождів набула публічного характеру і трансформувалася у державну владу. Із виникненням і розвитком державних інститутів духовна влада жерців остаточно підпорядкувалася світській владі племінних вождів – князів. Судочинство почало здійснюватися не біля святилищ, а у дворі князя або, за традицією, у людному місці [12]. Ібн Русте, який відвідав руські землі у IX ст., писав про наших предків: «Якщо будь-хто порушить справу проти іншого, він кличе того до суду князя, і там вони спорять» [14]. Із утворенням Руської держави суд князя став найавторитетнішим у країні і розглядався як велика честь для сутяжників.

Отже, східні слов'яни вважали, що право – це божий закон, даний людям, а суд був відновленням божественної справедливості. Суд у східних слов'ян до прийняття ними християнства еволюціонував у напрямку, накресленому розвитком суспільних відносин і формуванням державності. Якщо у добу родової общини суддями були жерці та старійшини родів, то із становленням сусідської общини право судити перебирає родоплемінна знать. Разом з тим члени общини відігравали активну роль у здійсненні правосуддя. Із формуванням держави головна роль у судочинстві була відведена князям. Проте общинні суди продовжували функціонувати і на практиці більшість населення підлягала їхній юрисдикції.

Багато з інститутів, які склалися у східних слов'ян у язичницьку добу, проіснували тривалий час, пристосовувалися до змін, які відбувалися в ході розвитку суспільства і державності [12].

Проведений аналіз дає підстави вважати, що суд, будучи одним із самостійних проявів суспільної

організації, є докласовим, а право на суд та справедливий судовий захист – одне із первісних прав людини.

3. Мета та задачі дослідження

Мета дослідження – здійснити усесторонній науковий аналіз суду, як унікального соціально-правового феномену.

Для досягнення мети були поставлені наступні задачі:

1. Розкрити етимологію слова „суд” та провести філософський, антропологічний та історичний аналіз даного соціального явища.

2. З’ясувати сучасний концепт взаємодії між державою та судом.

3. Встановити співвідношення, взаємовплив та підключення міжнародного суду до національної правової системи.

4. Держава та суд: сучасний концепт взаємодії

Державний суд. Конституція України у ст. 124 встановила, що правосуддя в державі здійснюється виключно судами, а делегування функцій судів, чи привласнення цих функцій іншими органами чи посадовими особами не допускаються. На перший погляд, дані конституційні положення є максимально чіткими та визначеними. Для вітчизняної правової думки досить сталим є сприйняття того, що суд – це державний орган, правове положення якого визначається, передусім, рамками судової системи, а більшість науковців обстоюють, що суд – це орган державної влади [15]; носієм судової влади як різновиду державної влади є тільки державні суди визначені Конституцією та законами України, і тому жодні інші органи не можуть наділятися функціями зі здійснення судової влади [16].

Безперечно, суд, який здійснюється державою – це одне з найпоширеніших та самих сталих сьогодні втілень цього суспільного явища. У вітчизняному юридичному обігу поняття «суд» має низку окремих значень. Так, у загальній теорії права й у конституційному праві термін «суд» являє собою здебільшого узагальнене поняття органу, наділеного повноваженнями з реалізації однієї з гілок державної влади – судової. У цьому значенні суд перш за все є органом судової влади без уточнення, який саме цей суд, де він розташований, яка його компетенція тощо.

У другому значенні суд – це конкретна судова установа, що має додаткові характеристики, які уточнюють та індивідуалізують його, а також визначають його територіальну та предметну юрисдикцію.

Четверте його значення чітко пов’язане з особами, які судять, тобто суддями, незалежно від їх кількісного складу. І суддя, що постановляє вирок чи рішення одноособово, і суд у складі декількох суддів – усі вони діють як суд [17].

Тим самим за державницького підходу, терміном «суд» зазвичай позначають:

– (а) державний орган, орган судової (державної) влади;

– (б) елемент судової системи, що в сукупності з іншими подібними елементами утворює системну цілісність – судову систему;

–(в) учасник судово-процесуальних відносин [18].

Позадержавний суд, рішення якого визнається державою та забезпечуються публічним примусом. Європейський суд з прав людини (далі ЄСПЛ) у справі «Ромашов проти України» (2004 р.) встановив, що згідно ст. 221 КЗпП в сфері трудових спорів комісія є першою інстанцією, звернення до якої має бути використано відповідно до п. 1 ст. 35 Конвенції.

Тим самим ЄСПЛ вирішив, що рішення комісії з трудових спорів у справі заявника може бути прирівняне до судового рішення і держава несе відповідальність за його невиконання. ЄСПЛ також зазначив, що виконавче провадження становить невід’ємну частину судового розгляду, яке у цій справі замінило провадження у комісії з трудових спорів.

Крім того ЄСПЛ зауважив, що п. 1 ст. 6 § 1 Конвенції гарантує кожному право на звернення до суду або *арбітражу* з позовом щодо будь-яких його цивільних прав та обов’язків; таким чином, ця стаття проголошує „право на суд”, одним з аспектів якого є право на доступ, тобто право подати до суду позов з цивільно-правових питань.

Тим самим, ЄСПЛ визнав комісію з трудових спорів судом першої інстанції, рішення якого є загальнообов’язковим та забезпечується державним примусом. Проте, такий підхід прямо суперечить ст. 124 Конституції України.

На відміну від ЄСПЛ, протилежне бачення суду, як унікального соціального та правового інституту, склалося у практиці Конституційного Суду України (далі - КСУ).

Вітчизняний орган конституційної юрисдикції у справі про завдання третейського суду [19] встановив, що можливість передачі державою на розгляд третейських судів спорів сторін у сфері цивільних і господарських правовідносин визнана зарубіжною практикою, заснованою, в тому числі, на міжнародному праві.

КСУ також звернувся до практики ЄСПЛ яка вказує, що звернення фізичних та/або юридичних осіб до третейського суду є правомірним, якщо відмова від послуг *державного суду* відбулася за вільним волевиявленням сторін спору (Рішення у справі „Девір проти Бельгії” (1980 р.).

Проте КСУ дійшов висновку, що *правосуддя – це самостійна галузь державної діяльності*, яку суди здійснюють шляхом розгляду і вирішення в судових засіданнях в особливій, встановленій законом процесуальній формі цивільних, кримінальних та інших справ.

Третейський розгляд спорів сторін у сфері цивільних і господарських правовідносин – це вид *недержавної юрисдикційної діяльності*, яку третейські суди здійснюють на підставі законів України шляхом застосування, зокрема, методів арбітрування.

Здійснення третейськими судами функції захисту, передбаченої в абзаци 7 ст. 2, ст. 3 Закону „Про третейські суди”, є здійсненням ними *не правосуддя*, а третейського розгляду спорів сторін у цивільних і господарських правовідносинах у межах права, визначеного ч. 5 ст. 55 Конституції України.

Тим самим, не визнаючи за третейськими судами функції правосуддя, конституційна юрисдикція позбавила їх правового статусу суду, оскільки, як відомо – правосуддя в Україні здійснюється виключно судами.

Проте, не визнаючи третейські суди органами правосуддя, держава при цьому забезпечує примусове виконання їх рішень. З приводу чого, зокрема, було самостійне рішення КСУ (справа про виконання рішень третейських судів) [20] згідно якого рішення третейських судів водночас є виконавчими документами, на підставі яких за заявою стягувача або його представника про примусове виконання рішення державні виконавці районних, міських (міст обласного значення), районних у містах відділів державної виконавчої служби мають забезпечити примусове виконання рішень цих судів, якщо інше не передбачено законом.

Безперечно, з наведених прикладів неприхованим є полярність у сприйнятті феномену суду західно та східноєвропейською традицією права.

Спеціальні державні органи з правом судової юрисдикції. Для забезпечення реалізації повноти державної влади в рамках національних правових систем можуть утворюватись та функціонувати органи, до повноважень яких, окрім іншого, входить здійснення судової юрисдикції. В Україні прикладом таких органів можуть бути, зокрема, Вища рада правосуддя, Кваліфікаційно-дисциплінарна комісія прокурорів тощо, які здійснюють спеціалізовану дисциплінарну юрисдикцію у сфері юстиції.

Так, у справі «*Олександр Волков проти України*» (2013 р.) ЄСПЛ встановив, що ніщо не заважає назвати «судом» конкретний національний орган, який не входить до судової системи. *Адміністративний або парламентський орган може вважатися «судом» у матеріально-правовому значенні цього терміну, що призведе до можливості застосування ст. 6 Конвенції до спорів державних службовців.*

Крім того ЄСПЛ зазначив, що вирішуючи справу заявника та виносячи обов'язкове для виконання рішення, *Вища рада юстиції, парламентський комітет та пленарне засідання парламенту разом виконували функцію суду.* Обов'язкове для виконання рішення про звільнення заявника було згодом переглянуто Вищим адміністративним судом України (далі - ВАСУ), який є судом, що входить до національної судової системи, у класичному розумінні цього слова. Водночас, ЄСПЛ встановив, неможливість ефективного перегляду ВАСУ рішень Вищої ради юстиції та парламентського комітету з питань правосуддя, зокрема неможливість скасування ВАСУ таких рішень у випадку визнання їх незаконними, ЄСПЛ дійшов висновку про відсутність у ВАСУ повноти юрисдикції при розгляді відповідних справ в якості останньої інстанції.

У своїх рішеннях ЄСПЛ неодноразово зазначав, що ст. 6 Конвенції «не передбачає створення державами-учасницями якихось конкретних судів для вирішення конкретних справ, а слово «суд (трибунал)», вжите у п. 1 ст. 6, не обов'язково слід розуміти як таке, що означає суд класичного типу, і є

елементом стандартної судової системи держави...». Як слушно зазначає М. Магрело, в практиці ЄСПЛ були визнані такими, що охоплюються поняттям «суд» в значенні ст.6 ЄКПЛ, ціла низка органів, що не є судами в класичному розумінні: арбітражний трибунал, створений для розгляду конкретних справ за участю окремих компаній; пенітенціарний адміністративний орган («рада відвідувачів»), призначений окремо для кожної в'язниці Англії та Уельсу і уповноважений, серед іншого, розглядати скарги ув'язнених, накладати дисциплінарні стягнення, відповідати за належність умов їх утримання тощо; адміністративний орган, уповноважений вирішувати питання щодо надання дозволів на здійснення угод з нерухомістю; адміністративний орган, створений для вирішення справ за участю малолітніх осіб, до складу якого входили спеціально навчені експерти з відповідним досвідом, процедура в якому була відмінною від класичної судової; адміністративний орган у сфері адвокатури, уповноважений приймати кінцеві рішення в межах своїх повноважень, не зважаючи на множинність його функцій – регуляторної, наглядової, дисциплінарної та ін.; адміністративний орган у сфері транспорту і зв'язку, уповноважений надавати дозволи на здійснення угод з деякими об'єктами власності; парламент, уповноважений в окремих випадках накладати дисциплінарні стягнення на будь-кого як в парламенті, так і за його межами за публікацію клевети; парламент, уповноважений вирішувати питання про звільнення суддів; адміністративний орган в системі судоустрою («національна судова рада»), наділений повноваженнями приймати рішення про звільнення суддів в межах дисциплінарної процедури [21].

У даному аспекті М. Куйер виділив ключові риси, яким мають відповідати такі органи, для того, щоб бути «судом», зокрема: здатність приймати обов'язкові рішення (power of decision); діяльність на основі закону та в рамках встановленої процедури; діяльність в межах власної компетенції (а не поза нею); незалежність та безсторонність [22].

Водночас, М. Магрело вважає, що ознака здатності приймати обов'язкове рішення у справі є елементом більш широкої якості «справедливого суду», а саме: так званої «повноти юрисдикції» (full jurisdiction) в питаннях факту і права. Воно включає, зокрема, повноваження скасовувати, в частині питань фактів і права, рішення нижчих органів, а також можливість всебічного вивчення фактів та повного перегляду юридичної оцінки обставин справи нижчими інстанціями (sufficiency of review). Критерій «повноти юрисдикції» включає, серед іншого, якість судового рішення, в тому числі повноту встановлених обставин, всебічність юридичної оцінки, обґрунтованість та належну мотивацію такої оцінки (відповідність оцінки встановленим обставинам, заснованість оцінки на положеннях законодавства із врахуванням практики ЄСПЛ), що, в результаті, справляє безпосередній вплив на ефективність рішення відповідної інстанції щодо реального відновлення прав, які були предметом судового захисту. Незабезпечення якогось із названих аспектів «повноти юрисдикції» має наслідком порушення га-

рантії розгляду справи «судом» у розумінні ст. 6 Конвенції [21].

Таким чином, вбачається, що між положеннями ст. 124 Конституції України які встановлюють, що правосуддя в державі здійснюється виключно судами, а делегування функцій судів, чи привласнення цих функцій іншими органами чи посадовими особами не допускаються та положеннями ст. 6 ЄКПЛ (право на справедливий суд) існує філософсько-правова суперечність, яка потребує усунення.

5. Наднаціональний (міжнародний) суд: співвідношення, взаємовплив та підключення до національної правової системи

Окремий аспект соціально-правового феномену суду стосується наднаціонального (міжнародного) рівня. У даному відношенні варто нагадати, що міжнародні суди не являються органами влади окремої держави. Проте, держави, які стали засновниками чи учасниками міжнародних судів, мають визнавати їх юрисдикцію, підпорядковуватись рішенням та забезпечувати їх виконання.

У 2016 році статтю 124 Конституції було доповнено положеннями, які встановлюють, що Україна може визнати юрисдикцію Міжнародного кримінального суду на умовах, визначених Римським Статутом Міжнародного кримінального суду.

Україна свого часу не змогла визнати юрисдикцію Міжнародного кримінального суду (далі – МКС) та ратифікувати Римський статут, який був підписаний від імені України 20 січня 2000 р., оскільки Конституційний Суд визнав його таким, що не відповідає Конституції України. У своєму рішенні, ухваленому в 2001 р. по справі за конституційним поданням Президента України про надання висновку щодо відповідності Конституції України Римського Статуту Міжнародного кримінального суду (справа про Римський Статут) Конституційний Суд роз'яснив наступне. Ст. 1 Римського Статуту, вказуючи на те, що МКС є постійним органом, уповноваженим здійснювати юрисдикцію щодо осіб, відповідальних за найсерйозніші злочини, які викликають стурбованість міжнародного співтовариства, водночас наголошує, що цей Суд доповнює національні органи кримінальної юстиції. Аналогічне положення міститься також в абзаці десятому Преамбули Статуту. Доповнюючий національну систему правосуддя характер МКС конкретизується й у ряді інших статей Статуту, зокрема в п. 2 ст. 4, згідно з яким Суд може здійснювати свої функції і повноваження на території будь-якої держави-учасниці, у підп. «а» п. 1 ст. 17, відповідно до якого Суд приймає до свого провадження справи не тільки за зверненням держави-учасниці, а й з власної ініціативи, коли держава, під юрисдикцією якої перебуває особа, підозрювана у вчиненні передбаченого Статутом злочину, «не бажає або не здатна проводити розслідування чи порушити кримінальне переслідування належним чином».

Це істотно відрізняє МКС від інших міжнародних судових органів, зокрема ЄСПЛ, можливість звертатися до яких за захистом своїх прав і свобод закріплено в ч. 4 ст. 55 Конституції України. Такі міжнародні судові органи порушують справу

лише за зверненням осіб, причому особа може звернутися до них лише після використання всіх національних засобів правового захисту.

Отже, на відміну від міжнародних судових органів, передбачених ч. 4 ст. 55 Конституції України, правова природа та юрисдикційні повноваження яких мають *допоміжний (субсидіарний) характер*, МКС *доповнює систему національної юрисдикції*.

Можливість такого доповнення судової системи України не була передбачена розділом VIII «Правосуддя» Конституції України. Це дало Конституційному Суду підстави для висновку, що абзац десятий Преамбули та ст. 1 Статуту не узгоджуються з положеннями ч. 1, 3 ст. 124 Конституції України, а тому приєднання України до цього Статуту відповідно до ч. 2 ст. 9 Конституції України можливе лише після внесення до неї відповідних змін [23].

Отже, реформування зазначених положень Конституції України відкриває шлях до приєднання нашої держави до Римського статуту МКС.

6. Результати дослідження

Таким чином вбачається, що у рамках вітчизняної правової науки має відбутися ґрунтовне переосмислення філософської та загальноправової категорії «суд».

Вбачається, що суд – це самостійний вид соціальних відносин, який в рамках певних історичних етапів розвитку суспільних та публічно-правових відносин, набуває своїх окремих організаційно-правових форм. Вбачається, що в рамках теорії судової влади потрібно чітко розрізняти та співвідносити «суд» як соціальний інститут, та «суд» як інститут публічної влади. Як унікальний соціальний феномен суд існує й розвивається за правилами та законами соціального розвитку людей, іноді навіть незалежно та у розріз із позитивним правом держави.

Узагальнюючи, варто зазначити наступне. Суд – це передусім соціальний феномен, у основі якого лежить антропологічна здатність людини до логічного мислення шляхом сприйняття інформації, її аналізу та оцінки. Саме у здатності людей до оцінки та судження коріняться витoki соціальної природи суду.

Водночас виникнення суду як окремої форми людських відносин пов'язано з ранніми стадіями не тільки людської цивілізації, а й самого розвитку людини як істоти соціальної. Цей процес збігається з періодом докласового, родоплемінного устрою, коли основні економічні інститути (власність та засоби виробництва) перебували ще у зародковому стані.

В силу свого еволюційного розвитку соціальний феномен суду став невід'ємною складовою як колективного, так і індивідуального буття людини. При цьому можна говорити про зовнішній та внутрішній аспекти соціальної природи суду. Зовнішній прояв суду полягав у тому, що спірне питання між членами суспільства ставало предметом колективного вирішення відповідно до первісних норм та звичаїв, колективної моралі. Внутрішній прояв суду полягав у здатності особи відчувати провини за свої дії як перед окремими членами общини, так і перед всією общиною. Саме внутрішній «суд»,

що виражається у відчутті провини та каяття за свої вчинки, – головна мета суду як явища не тільки соціального та публічного, а й психологічного.

Феномен суду передусім має соціокультурну та відповідно психологічну основу, яка в умовах боротьби «кожного проти кожного», вплинула на консолідацію людей та формування тісних соціальних зв'язків, а з часом і тісних союзів публічної влади.

Водночас суд як інститут суспільної організації та взаємодії людей є докласовим, а право на судовий захист — одне із первісних та природних прав людини «цивілізованої».

Тому потрібно чітко розрізнати «суд» як соціальний інститут та «суд» як інститут публічної влади. Саме зі зміцненням держави на основі єдиновладдя, державний суд почав перебирати, а згодом практично повністю привласнив функції та роль суду як соціального інституту. Проте у всі історичні епохи ці дві формації суду існували й існують паралельно, одночасно впливаючи одна на одну, а часто і зливаючись воедино (державний суд за участю представників суспільства — суд за участю присяжних, шєфєнів, народних засідателів тощо).

Як унікальний соціальний феномен суд існує й розвивається за правилами та законами соціального розвитку людей, іноді навіть незалежно та у розріз із позитивним правом держави.

І на сьогодні суд зберігає та відіграє свою визначальну роль в існуванні окремих суспільств, організації держав, побудові новітнього глобального світопорядку. Водночас, реалії вказують на те, що суспільства розпадаються, а держави руйнуються, якщо вони втратили чи не зуміли організувати соціально-правові основи справедливого суду.

7. Висновки

1. Розкрито правову природу суду як соціального та публічно-правового феномену та з'ясовано,

що право на судовий захист має додержавний характер, а в основі суду лежить соціоантропологічна здатність людини до складних форм логічного мислення шляхом сприйняття інформації, її аналізу та критичного судження. Визначено зовнішній та внутрішній аспекти соціальної природи суду, витоки якої полягають у тому, що спірне питання між членами суспільства було предметом колективного вирішення відповідно до первісних норм та звичаїв, спільної моралі; разом з тим, внутрішній прояв суду полягає у здатності особи відчутти провину за свої дії як перед окремими членами суспільства, так і перед усім суспільством загалом.

2. Встановлено, що еволюційний розвиток суду відбувався у двох формаціях: публічній та соціальній. Із виникненням та розвитком держави, суд, ставши органом публічної влади, поступово перебрав функції та роль суду як соціального органу. Проте, у всі історичні періоди ці дві формації суду існували й існують паралельно, впливаючи одна на одну, а іноді й поєднуючись.

Водночас, між положеннями ст. 124 *Конституції України* які встановлюють, що правосуддя в державі здійснюється виключно судами, а делегування функцій судів, чи привласнення цих функцій іншими органами чи посадовими особами не допускаються та положеннями ст. 6 ЄКПЛ (право на справедливий суд) і практикою ЄСПЛ, яка втілює дану норму, існує філософсько-правова суперечність, яка потребує як найшвидшого усунення.

3. Фундаментальною основою сучасного цивілізованого суспільства як на рівні окремих народів так і на рівні міждержавних відносин – є принцип мирного розв'язання конфліктів та недопущення війни. А тому суд, як особлива форма суспільних відносин по вирішенню правових конфліктів, як на національному, так і на міжнародному рівнях, є важливим здобутком цивілізаційного розвитку людства.

Література

- Скляренко, В. Г. Етимологічні розвідки. 11 [Текст] / В. Г. Скляренко // Мовознавство. – 2011. – № 5. – С. 3–7.
- Кистяковский, А. Ф. Общая часть уголовного судопроизводства [Текст] / А. Ф. Кистяковский. – К.: Издательство Семенко Сергея, 2005. – С. 20.
- Рікер, П. Право і справедливість [Текст] / П. Рікер. – К.: Дух і літера, 2002. – 216 с.
- Рікер, П. Акт судження [Текст] / П. Рікер // Дух і літера. – 2001. – № 7-8. – С. 74–80.
- Квасневська, Н. Д. Кримінальна відповідальність судді за неправосуддя в Україні [Текст]: монографія / Н. Д. Квасневська. – К.: Юрінком Інтер, 2010. – С. 44–45.
- Прилуцький, С. В. Суд як соціальний феномен цивілізаційного розвитку людства [Текст] / С. В. Прилуцький // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2011. – № 12. – С. 14–22.
- Філософія в Енциклопедии Дидро и Даламбера [Текст] / Ин-т философии. – М.: Наука, 1994. – С. 364–365.
- Гуго, Г. О праве войны и мира [Текст] / Г. Гуго. – М.: Ладомир, 1994. – С. 49.
- Морган, Г. Л. Древнее общество или исследование линий человеческого прогресса от дикости через варварство к цивилизации [Текст] / Л. Г. Морган. – Ленинград: Изд. Ин-та народов севера ЦИК СССР, 1935. – С. 46–47.
- Войтович, В. М. Українська міфологія [Текст] / В. М. Войтович. – К.: Либідь, 2002. – С. 393.
- Лозко, Г. Коло Свароже [Текст] / Г. Лозко. – К.: Укр. письменник, 2004. – С. 6.
- Судова влада в Україні і світі: історія, сучасність, перспективи розвитку [Текст] // Матеріали XXV Міжнародної історико-правової конференції. Ч. 1. – Київ; Сімферополь: СМД, 2011. – С. 142–143.
- Головацький, Я. Ф. Виклади давньослов'янських легенд, або Міфологія. Українські традиції [Текст] / Я. Ф. Головацький. – Харків: Фолио, 2003. – С. 74.

14. Бертольд, В. В. Арабские известия о руссах. Славяне и Русь: Проблемы и идеи: Концепции, рождённые трёхвековой полемикой, в хрестоматийном изложении [Текст] / В. В. Бертольд. – 4-е изд., испр. – М.: Флинта: Наука, 2001. – С. 305–306.
15. Дудченко, О. Ю. Правовий статус осіб, які займають адміністративні посади в суді [Текст]: монографія / О. Ю. Дудченко. – Х.: Право, 2015. – 160 с.
16. Щербанюк, О. В. Становлення концепції судового права [Текст] / О. В. Щербанюк // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. – 2015. – Т. 1, Вип. 32. – С. 157–159.
17. Організація судових та правоохоронних органів [Текст]: підр. / за ред. І. Є. Марочкина. – Х.: Право, 2013. – С. 70–71.
18. Баронін, Д. Б. Правовий статус суду в Україні [Текст]: дис. ... канд. юр. наук / Д. Б. Баронін. – Х., 2015. – С. 14–15.
19. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень абзаців сьомого, одинадцятого статті 2, статті 3, пункту 9 статті 4 та розділу VIII "Третейське самоврядування" Закону України "Про третейські суди" (справа про завдання третейського суду [Текст] // Офіційний вісник України. – 2008. – № 28. – стаття 903. – С. 145.
20. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням спільного підприємства "Мукачівський плодоовочевий консервний завод" про офіційне тлумачення положення пункту 10 статті 3 Закону України "Про виконавче провадження" (справа про виконання рішень третейських судів) [Текст] // Голос України. – 2004. – № 49.
21. Магрело, М. Автономна концепція поняття «суд» як основа інституту справедливого суду [Текст] / М. Магрело // Вісник Академії адвокатури України. – 2013. – № 2 (27). – С. 70–77.
22. Kuijer, M. Tribunal Established by Law [Electronic resource] / M. Kuijer // Available at: https://www.google.com.ua/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&cad=rja&ved=0CC8QFjAA&url=http%3A%2F%2Fwww.blhr.org%2Fmedia%2Fdocuments%2FTribunal_established_by_law_1.doc&ei=8I8jUdaqBMAF4gSmlYCQDA&usg=AFQjCNH4DCvUJGxdcoMMNUhFUqEKjMS-Q&sig2=nKKNhjsoOzLLdRVB7Tp-1w
23. Висновок Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Президента України про надання висновку щодо відповідності Конституції України Римського Статуту Міжнародного кримінального суду (справа про Римський Статут). Справа № 1-35/2001 від 11 липня 2001 року № 3-в/2001 [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://www.ccu.gov.ua/sites/default/files/ndf/3-v/2001.doc>

Дата надходження рукопису 20.10.2017

Прилуцький Сергій Валентинович, доктор юридичних наук, професор, кафедра правосуддя, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, вул. Володимирська, 60, м. Київ, Україна, 01033